

4. Ильин Е. П. Психология индивидуальных различий / Е.П. Ильин. – СПб.: Питер, 2004. – 701 с: ил. – (Серия “Мастера психологии”).
5. Леви В. Л. Нестандартный ребенок / В. Л. Леви. – М.: ИГТШ, 1992. – 225 с.
6. Лейтес Н. С. Одаренные дети / Н. С. Лейтес // Психология и психофизиология индивидуальных различий. – М.: Педагогика, 1977. – С. 54-63.
7. Моляко В. А. Психологические вопросы выявления одаренности / В. А. Моляко. – К.: Знання, 1992. – 56 с.
8. Моляко В. А. Психологія дитячої обдарованості: Методичні рекомендації / В. А. Моляко, О. І. Кульчицька, Н. І. Литвинова. – К., 1999. – 25 с.
9. Одаренные дети: Пер. с англ. / [общ. ред. Г. В. Бурменской и В. М. Слущкого; Предисл. В.М. Слущкого]. – М.: Прогресс, 1991. – 376 с.
10. Основы психологии семь и семейного консультирования: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / [под общ. ред. Н. Н. Посысоева]. – М.: Изд-во “ВЛАДОС-ПРЕСС”, 2004. – 328 с.
11. Психологический словарь / [под ред. В. В. Давыдова, А.В. Запорожца, Б. Ф. Ломова и др.]; Науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук СССР. – М.: Педагогика, 1983. – 448 с, ил.
12. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 720 с: (Серия “Мастера психологии”).
13. Л. О. Сальська. Феноменологічна сутність поняття “обдарованість” / Л. О. Скальська, Л. О. Кондратенко // Практична психологія та соціальна робота. – 2005. – №10.
14. James Ellison. “The Seven Frames of Mind: Psychology Today Conversation with Howard Gardner”, Psychology Today (June 1984): 21.

The article examines the problem of discovering potentially gifted children of younger school age in family conditions. It confirms that foreseeing of high productivity in child's activity though the display of her capabilities and abilities doesn't give parents an opportunity to estimate correctly their own child's potential gift. Howard Gardner's theory of versatile intellect became the basis of this experimental research.

Key words: gift, capabilities, abilities, potential gift, theory of versatile intellect.

Отримано: 11.03.2010

Етичне виховання школярів

Розроблено змістовний компонент етичного виховання школярів та виявлені шляхи його реалізації у середній загальноосвітній школі.

Ключові слова: етика, етичне виховання, етична культура школярів.

Разработан составляющий компонент этического воспитания школьников и выявлены пути его реализации в средней общеобразовательной школе.

Ключевые слова: этика, этическое воспитание, этическая культура школьников.

Постановка проблеми. У державних нормативних документах, зокрема у “Національній доктрині розвитку освіти” (2002 р.), у Законі України “Про освіту”, у “Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа)” (2001 р.), “Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти” (1996 р.) звертається увага на потребу у формуванні міжособистісних відносин школярів. Наголошується необхідність виховувати в учнів етичне ставлення до навколишнього світу і себе. Зазначається значущість практичного використання надбання народної етики. Сучасні школярі не вміють використовувати моральні оцінки у поведінці, не дотримуються етичних норм у повсякденному житті. Це проявляється у порушенні дисципліни, у виникненні конфліктів. Тому вкрай важливо говорити у середній загальноосвітній школі про етичне виховання учнів.

Аналіз останніх досліджень. Питання етики взаємин у шкільному колективі розглядала В.О.Білоусова [1], етику учителів і учнів – Т.Д.Пінчук [2], етику шкільного життя – Н.Є.Щуркова [3]. Питання етичного виховання школярів є недостатньо розглянутими і потребують подальшого дослідження.

Мета статті – розробити змістовний компонент етичного виховання школярів та виявити шляхи його реалізації у середній загальноосвітній школі.

Виклад основного матеріалу. Моральне обличчя людини, етика її поведінки та взаємин складаються не стихійно, а формуються в ході навчально-виховного процесу, здійснюваного школою, сім'єю, громадськістю. Надзвичайно важливу роль у вихованні нової людини відіграє загальноосвітня школа. Саме тут в учнів закладаються основи світогляду і моралі, виробляються характер та переконання, ставлення до праці, до колективу, до самого себе.

Етика (від грецького *ethos* – звичай) – це наука про мораль і використання моральних оцінок у поведінці людини, вона визначає розвиток моральних взаємин і моральної свідомості, а за своєю природою – спрямована на практичне розв’язання моральних проблем.

Етична культура оцінює людину з погляду її поведінки в житті, суспільстві, її моральності, честі, порядності, дружби, кохання, бажання і вміння жити в злагоді з власною совістю і світом, позбавляється гріховності, творити добро.

Виховання етичної культури кожної людини потребує участі насамперед сім’ї, засобів масової інформації, держави, її лідерів, закладів культури і мистецтва. Цей процес надзвичайно складний і довготривалий. Велику роль у формуванні етичної культури людини відіграє освіта у всіх її формах і рівнях. Саме вона існує для виховання і формування особистості. Саме вона передає новим поколінням знання, досвід, основні цінності і норми, що визначають поведінку людей.

Головним призначенням етичної культури є накопичення, розвиток і вдосконалення усього того, що облагороджує життя людини, створює в суспільстві атмосферу гуманності, надихає на творчість. Основною метою освіти сьогодні є формування етичної культури особистості: культури його мислення, культури спілкування, культури поведінки. Важливо навчити вмінню мислити, аналізувати ситуацію, адекватно оцінювати результати, добувати і використовувати інформацію.

Етичне виховання – процес цілеспрямованої систематичної взаємодії вихователя та вихованця з метою формування в нього системи моральних знань, почуттів, оцінок та поведінки згідно з етичними нормами і правилами [4, С. 268-270].

Зміст етичного виховання завжди детермінований суспільними перетвореннями. Кожна епоха формує свою мораль, систему цінностей. У кризових, перехідних соціальних ситуаціях визначення сутності етичного виховання залежить від спадкоємності, переосмислення духовної культури та стану суспільства, визначення моральних принципів та цінностей, які здатні допомогти людині розібратися в особливостях моральних взаємин у нових соціальних умовах.

У сучасних умовах гуманістична, особистісна зорієнтована система навчання і виховання є основою процесу етичного виховання. Змістову основу системи складають етичні знання про людину як найвищу цінність і мету.

Етичне виховання за технологією здійснення має цілісний, системний характер і передбачає формування свідомості людини

шляхом засвоєння нею основних категорій етики: добра, зла, гідності, чесності, обов’язку, відповідальності тощо, а також розвиток її емоційно-почуттєвої сфери, практичних навичок спілкування з ровесниками, вчителями, батьками, визначення морального змісту різних життєвих проблем; вміння знаходити рішення у повсякденних життєвих ситуаціях, відповідно до норм етики прогнозування наслідків своєї поведінки.

Основними методами етичного виховання є приклад, переконання, заохочення, стимулювання, привчання, вправи, наслідування, рішення ситуативних завдань, аналіз і самоаналіз особистістю своїх учинків тощо.

Можна виділити шляхи етичного виховання школярів.

1. Основний вклад у формування етичної культури відбувається при вивченні **предмета “Етика”**. Цей навчальний предмет спрямований на формування моральних цінностей і орієнтирів особистості, моральної культури і культури поведінки учня, що потребує від вчителя особливої уваги до емоційно-ціннісної та діяльнісної складової навчання. Саме тому особливістю змісту курсу, який мають засвоїти учні, є не тільки і не стільки власне знання, скільки досвід поведінки і діяльності людей в різних життєвих ситуаціях, що ґрунтується на загальнолюдських цінностях. На уроках етики діти вчаться відрізняти “добро” від “зла”, оцінювати свої вчинки, вчинки інших.

Вивчення таких фундаментальних етичних категорій, як мораль, добро, зло, совість, гідність, честь, щастя передбачає, що учні можуть пояснити їх суть своїми словами, навести літературні та життєві приклади, а головне вирішити реальну ситуацію. На уроці вчитель створює умови для формування і застосування учнями зовнішніх проявів людської культури: таких, як вихованість, дотримання етикетних норм, правил спілкування, поваги до звичаїв, традицій тощо.

Основний підхід до навчання етики – залучення дітей до активної пізнавальної і навчальної діяльності. Варто насамперед обирати активні та інтерактивні методи, коли учні є “суб’єктами” навчання, спільно виконують творчі завдання, діляться своїми думками, дискутують з однокласниками і вчителем. Такі методи пов’язані з виконанням творчих завдань (часто вдома), постановкою запитань від учня до вчителя і від вчителя до учня, що розвивають творче мислення, апробації учнями моделей бажаної поведінки у рольовій грі.

Дуже важливими і такими, що вже виправдали себе на уроках етики, є різноманітні способи роботи з текстом підручника: читання

в ролях, в парах, в малих (4 – 5 осіб) групах із заздалегідь визначеним груповим завданням, ланцюжком (по черзі) з відповідним коментуванням і поясненням, ланцюжком “критичного читання”, такими, як “Читаємо в парах – узагальнюємо в парах”, “Читаємо та ставимо запитання”, “Робимо припущення на основі запропонованих слів” та ін. Читання підручника є основою для розігрування діалогів, моделювання розвитку ситуацій, пошуку шляхів виходу з кожної. Робота з багатим ілюстративним матеріалом підручників є прекрасним способом активізувати увагу учнів, зорову пам’ять, вміння ставити запитання, складати описи та усні твори-роздуми. Рекомендуємо вчителю підбирати ілюстративний матеріал, залучаючи до цієї роботи учнів, батьків. Це можуть бути фотографії, дитячі малюнки, колажі тощо. Один-два уроки на рік можна проводити у формі родинних свят, як-от: “Яке значення має для людини сім’я” (5 клас); “Як пов’язані довкілля і здоров’я людини” (6 клас). Разом з дітьми і батьками можна підготувати фотовиставку “Як ми відпочиваємо”, а потім на уроці провести імпровізовану екскурсію.

Варто якнайширше залучати життєвий досвід учнів, спонукаючи їх до активного родинного спілкування. Так, у 5 класі діти можуть створювати герб сім’ї, складати список своїх сімейних обов’язків, готувати розповідь про традиції сім’ї, виконувати деякі завдання спільно з батьками. Вивченню предмета сприятиме також коректний, тактовний стиль спілкування з учнями, заснований на взаємоповазі та творчій співпраці.

2. Предмети художнього циклу в цьому процесі відіграють важливу роль. Сутність мистецтва глибоко гуманістична за своєю природою, оскільки у центрі його інтересів завжди стоїть людина. Мистецтво і мораль мають єдину мету – удосконалення особистості. Мистецтво як одна з форм пізнання дійсності забезпечує різнобічний і добродійний вплив на свідомість людини, тобто виступає як джерело пізнання, духовного збагачення і формування світогляду особистості, допомагає усвідомити їй своє покликання, визначити систему цінностей. Процес пізнання мистецтва вбирає емоційно-чуттєву сферу, оцінювальну діяльність, усвідомлення ідеалу тощо. Мистецтво акумулює моральний досвід поколінь і, завдяки своїм специфічним якостям допомагає кожній людині виявити власну позицію на рівні свідомості через оцінку своїх спонукань, вчинків, особистих якостей; воно також формує мотиви, ціннісні орієнтації через співвідношення з моральними нормами та ідеалами. Мистецтво не просто вчить жити, а показує життя, яке часто більш справжнє, ніж, так зване, теперішнє, тому що є людським поглядом на життя, на природу, на саму людину. І в цьому розумінні воно закарбовує

образ моральної рефлексії. Сила впливу творів мистецтва залежить від правдивості і глибини художнього висвітлення дійсності, творчої майстерності автора, важливості для суспільства піднятих ним проблем. Почуття, що виникають у процесі сприйняття твору мистецтва, спираються на минулий досвід людини, тому переживання під час зустрічі з мистецтвом не є чисто емоційним станом, а ще й роздумом.

3. На уроках мови, літератури, заняттях з розвитку мовлення за допомогою художніх творів прищеплюються школярам високі моральні якості: чуйність, повагу до ближнього, почуття людської гідності, обов’язку, справедливості, сумління і чесність, милосердя і добродійність. Все це закладено в дитині від природи, тільки треба розбудити, вчасно підтримати. Не варто втворювати дітям, що людина народжується тільки для щастя. Діти мають зрозуміти, що одвічно існують поряд добро і зло, які перебувають у постійній боротьбі.

Невичерпні можливості виховання в учнів людяності, благородства закладені в роботі над творами на етичні теми. Школярі мають навчитися помічати порушення гармонії співіснування людини і природи, що сприятиме екологічному вихованню, збагаченню їх етичних і правових знань про природу і діяльність у ній людини. Знання сьогодні дуже важливі, та все важливіше – духовний світ дитини. Щоб не оцінка в журналі була показником роботи вчителя, а ступінь духовного взаєморозуміння. У співдружності добра, краси, свободи перетворимо навчання в мистецтво.

4. Важлива роль у формуванні етичної культури учнів належить позакласній та позашкільній роботі.

Завдання позакласної та позашкільної роботи — закріплення, збагачення та поглиблення знань, набутих у процесі навчання, застосування їх на практиці; розширення загальноосвітнього кругозору учнів, формування в них наукового світогляду, створення умов для самореалізації, вироблення вмінь і навичок самоосвіти; формування інтересів до різних галузей науки, техніки, мистецтва, спорту, виявлення і розвиток індивідуальних творчих здібностей та нахилів; організація дозвілля школярів, культурного відпочинку та розумних розваг; поширення виховного впливу на учнів у різних напрямках виховання.

5. Етичні цінності, орієнтири і переконання особи полягають в **сім’ї**. Сім’я – це особливого роду колектив, що відіграє у вихованні основну, довготривалу і найважливішу роль. Сьогодні ми досить добре розуміємо, що основи моральності, безумовно, формуються в сім’ї. Перші уроки “не можна” і “можна”, перші прояви тепла і участі, жорстокості і байдужості, безумовно, формуються сім’єю і в сім’ї.

Перед нами шикується наступна ієрархія: сім'я – дитина – моральність – поведінка – вчинок – сім'я. Кажучи про етичне виховання дитини в сім'ї, необхідно чітко уявляти собі, які етичні поняття повинні формувати в своїх дітях батьки з найраннього їхнього дитинства. Моральна свідомість людини, або етичний світ особи, включає три рівні: мотиваційно-спонукальний, плотсько-емоційний, раціональний, або розумовий. Кожний з цих рівнів складається з елементів, що становлять суть етичного світу людини.

Мотиваційно-спонукальний рівень містить мотиви вчинків, етичні потреби і переконання. Етичне виховання тільки тоді носить правильний характер, коли в основі його лежить спонукання дітей до розвитку, коли сама дитина бере активну участь в своєму етичному розвитку, тобто, коли вона сама хоче бути хорошою. Цей рівень найбільш важливий, саме тут кореняться витоки поведінки людини, засуджувані або схвалювані людьми і суспільством, що приносять добро або зло, користь або шкоду.

Плотсько-емоційний рівень складається з етичних відчуттів і емоцій. Емоції, як відомо, бувають позитивними: радість, подяка, ніжність, любов, захоплення і т.п. Людині властиво також проявляти і негативні емоції: гнів, заздрість, злість, образа, ненависть. Емоції необхідно ушляхетнювати, окультурювати, їх потрібно виховувати. Етичні відчуття – чуйність, жалість – безпосередньо пов'язані з емоціями. Ці відчуття отримуються людиною в результаті виховання і є найважливішими складовими доброти. Без етичних відчуттів добра людина не відбудеться.

Дім для дитини – школа підготовки до життя. Вдома повинні панувати любов, справедливість, терпимість не тільки до дітей, але і до всієї решти членів сім'ї. Виховання відчуттів дитини включає виховання співчуття. Розвиток цього вимагає підтримки з боку батьків – і не тільки словом, але і прикладом. Дитина повинна бачити, як ми на практиці проявляємо свою любов до ближнього.

Прикладом цьому може служити хороша і повчальна казка, в якій розповідається про те, що молоді батьки, маючи старенького батька, не дозволяли йому їсти за загальним столом. А щоб він, не дай бог, не розбив тарілки з фарфору, купили йому дерев'яну тарілку і ложку, з якої він практично не міг їсти. Через деякий час вони застали свого чотирилітнього сина за тим, що він намагався щось майструвати з дерев'яної цурки. На питання батьків про те, що дитина майструє, малюк відповів, що він робить посуд для своїх батьків, щоб вони могли з неї їсти, коли постаріють. Чи це не ілюстрація емоцій, що переживаються дитиною, і відчуттів у власному домі? Співчуття – це одна з прекрасних людських

властивостей, тому що воно – вираз людяності, а людські відчуття допомагають людині, великій або маленькій, рухатися до поставленої мети. Для маленьких – це можливість прояву допитливості, інтересу, радості, бажання пізнавати світ у всіх його проявах.

Для дорослих людей відчуття є джерелом натхнення, інтересу до навколишнього світу і людей, завзятого і радість в роботі, в спілкуванні з людьми. Іноді батьки із захватом розповідають про те, що вони тільки глянуть на дитину, вона відразу ж знічується, стає смирною і слухняною. Проте найчастіше це обертається великими проблемами. Необдумані, нарочита строгість призводить до лукавства дитини, удавання і відчуження.

Раціональний, або розумовий, рівень містить моральні знання – поняття про сенс життя і щастя, добро і зло, честь та гідність, обов'язок. Крім понять, до моральних знань належать також принципи, ідеали, норми поведінки, моральні оцінки.

Виховувати в дітях треба всі елементи їх етичного світу. Гармонія етичного світу людини, гарантія його доброти забезпечуються тільки всіма його доданками, але й направляють її етичні потреби. Етичні потреби не даються людині від природи, їх необхідно виховувати, оскільки без них неможлива висока духовність і доброта.

Дитина, навіть ще не уміючи говорити, не усвідомлюючи мову і вчинки дорослих, вже розуміє, “уловлює” моральний клімат сімейного оточення і по-своєму реагує на нього. Доброзичливість у відношенні один до одного, спокійна ласкава мова, спокійний тон в спілкуванні – хороший і обов'язковий фон для формування в дитині етичних потреб. Тоді як крик, грубі інтонації – призведуть до протилежних результатів.

Всі елементи етичних потреб максимально насичені відчуттями і емоціями.

Етичні потреби складаються з таких елементів: емпатія – здатність людини зрозуміти скрутне положення або стан іншої людини, уміння увійти до його внутрішнього світу; етична цінність – це набір ціннісних установок, які в майбутньому стають етичними правилами поведінки дитини в найнепередбачуваніших ситуаціях; ціннісні установки – це те, що у батькові і материнському домі визнається як можливе і як неможливе, це ті заборони і дозволи, які дитина запам'ятовує в ранньому віці і зберігає в собі аж до утворення власної сім'ї.

Щонайперше завдання батьків – виховати в своїх дітях глибоке, надійне розуміння совісті як відчуття, духовного світу, що є невід'ємною частинкою. Знання етичних потреб допоможе батькам виховати дітей добрими і щасливими людьми, що приносять благо

суспільству. Виховати розвинені етичні потреби — найголовніше завдання батьків. Для її успішного вирішення потрібно, щоб батьки усвідомлювали важливість етичного виховання дітей в сім'ї, розвивали самі в собі етичні потреби, почали аналіз виховання своєї дитини з аналізу самих себе, з аналізу особливостей власної особи, усвідомили важливість цього завдання для самих себе, а також чітко уявляли собі, як і якими методами формувати етичні якості.

6. Діти найвимогливіші до вияву етичної поведінки вчителя, оскільки це пов'язано із закономірностями розвитку їх психіки. Дитина потребує позитивних емоцій, атмосфери емоційного комфорту. Як ми спрацюємо, такою і буде її поведінка. А тому саме етика за своїм внутрішнім змістом впливає на формування свідомості, особистісних цінностей, коригує емоційно-вольову сферу, стиль життя та дії людини. Етична культура є атмосферою розвитку таланту.

На нас, учителів, покладена величезна відповідальність за навчання і виховання ввічених дітей. Ми формуємо їх світогляд, навчальні вміння і навички, а саме головне, торкаємось душі маленької особистості. Чи задумувався хто коли-небудь над тим, стільки душевних ран завдано дітям в пориві нестриманості, поганого настрою тощо. Саме емоційна залежність дитини від учителя — один із найважливіших аспектів впливу педагогічної етики на соціально-психологічний та розумовий розвиток учня. Не зроблю великого відкриття, коли скажу, що школярі, які навчаються у вчителів з високим рівнем загальної культури, значно відрізняються від школярів, які мають учителів з низьким рівнем культури за такими параметрами: рівноваженість, щирість, відвертість, доброта, високі інтелектуальні можливості. Створена атмосфера довіри і комфортності в класі сприяє відгуку учнів на індивідуальність учителя, виявленню моральних якостей.

Учитель повинен інтуїтивно відчувати, коли необхідно допомогти, поспівчувати, підтримати, похвалити учня, розрядити напруження. Для сучасного вчителя, який дотримується етичних засад своєї професії, важливо проникнути у світ дитинства й пізнати його особливості. Це показник вміння вчителя бачити внутрішню природу дитини та глибоко її розуміти.

Морально-етичні норми, різні цінності, знання, вміння несуть у собі особисті риси вчителя, його світогляд. Педагог передає дітям свій характер, а гуманний педагог є зразком людяності. Щоби сформувати етичну культуру, потрібно, щоб кожна бесіда, певний текст чи ситуація етичного змісту обговорювались у порівнянні добро-зла. Вихованець, який хвалить добродійність, може нею оволодіти,

а засуджуючи людське зло, зможе й уникнути його. Виходячи з цього, проводимо уроки духовності, уроки-роздуми, уроки серцеванства, добротворення, сумління, каяття, дивування, краси, мислення, людяності, любові. Спілкуючись з дітьми, ми повинні постійно намагатися звертати увагу на особисті почуття, думки, які вони переживають в собі. Старатися викликати в них власну оцінку, погляди, відношення.

Висновки. У дослідженні розроблено змістовний компонент етичного виховання школярів. Виявлено шляхи етичного виховання, до яких віднесено оволодіння етичними знаннями в процесі вивчення навчального предмета “Етика”, предмети художнього циклу, уроки мови, літератури, заняття з розвитку мовлення, позакласну та позашкільну роботи, сім'ю, етичну культуру учителя. Перспективним напрямом дослідження є розробка і реалізація програми етичного виховання школярів, середній загальноосвітній школі.

Список використаних джерел

1. Білоусова В.О. Етика взаємин у шкільному колективі / В.О. Білоусова — К. : Знання, — 1980. — 43 с.
2. Пінчук Т.Д. Етика учителів і учнів [Текст] / Т.Д. Пінчук. — 1978. — 46 с.
3. Щуркова Н.Е. Этика школьной жизни / Н.Е. Щуркова. — М. : Пед. об-во России, 2000. — 192 с.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук Укр., гол. ред. В.Г. Кремень. — Київ : Юринком Інтер, 2008. — С. 268-270.
5. <http://oipoppp.ed-sp.net>

The making component of ethical education of schoolboys is developed and ways of its realization to an average comprehensive school are revealed.

Keywords: ethics, ethical education, ethical culture of schoolboys.

Отримано: 12.03.2010